

Марія СЕНИЧ

ТРАНСФОРМАЦІЯ
ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ В
ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ПАРИЗЬКОЇ
«КУЛЬТУРИ»

Трансформацію визначають як історичний процес змін, що постає єдністю декількох складових: зміни політичної та формування економічної систем, появи нової політичної культури суспільства й особи.

Можна виокремити кілька основних концептуальних підходів щодо оцінки трансформаційних процесів:

- перший підхід розглядає трансформацію як зміну політичного режиму, в основному як перехід (транзит) від авторитаризму чи тоталітаризму до демократії (Д. Растой¹, А. Пшеворський², Р. Дарендорф³, Г. О'Доннелл, Ф. Шміттер, Б. Геддес, В. Банс, К. Джовітті, Дж. Делденбрандт, В. Банс, Й. Лінц, А. Степан, А. Колодій та ін.);
- другий підхід – цивілізаційний – оцінює трансформацію як світовий процес поширення впливу західної культури з її універсальними ліберально-демократичними цінностями (С. Хантінгтон⁴, Ф. Фукуяма, З. Бжезинського⁵);
- третій підхід – модернізаційний – характеризує трансформацію як перехід відсталих суспільств до сучасних (індустріальних, постіндустріальних), розвиток суспільства від простих до більш складних форм організації політичного життя (Г. Алмонд, С. Верба, Р. Даль, В. Пугачов, А. Соловйов, Г. Зеленько)⁶.

Держави Центрально-Східної Європи становлять особливу групу серед країн «третьої хвилі» демократизації. Подолання тоталітаризму поєднувалось із боротьбою за незалежність, державотворенням та

міжнародним примиренням народів Центрально-Східної Європи. Ці процеси мали вирішальний вплив на результат протистояння західної демократії та радянського тоталітаризму в період холодної війни. Динамічні суспільно-політичні зміни 80-х років у Центрально-Східній Європі сприяли розпаду найбільшої у світі тоталітарної держави.

На думку багатьох вчених (Б. Геддес, К. Джовітті, В. Елізарова), багатогранність демократичних трансформацій країн Центрально-Східної Європи зумовлює їхню специфіку в порівнянні з іншими, що потребує глибокого наукового дослідження.

Дослідниця Г. Зеленько визначає низку чинників, що зумовлювали особливості демократичних перетворень Центрально-Східної Європи:

- одночасне запровадження перетворень у політичній, економічній і соціокультурній сферах;
- проведення економічних реформ в умовах тривалої ізоляції від світу економік колишніх комуністичних країн та радянських республік і водночас їхньої високої інтегрованості у рамках РЕВ та СРСР;
- поєднання боротьби з тоталітаризмом із змаганням за незалежність та державотворенням;
- загострення національного питання у процесі утворення нових незалежних держав;
- творення геополітичної ідентифікації держав, яка суттєво вплинула на характер реформ у зовнішньополітичній орієнтації країн регіону та ставлення до них «центрів сили» (США, ЄС, Росії)⁷.

Характерною ознакою Центрально-Східної Європи слід вважати значний зовнішній вплив еміграції – т. зв. народної дипломатії – на демократичні зміни в регіоні. Р. Дарендорф висловлював тезу про те, що успішній демократизації сприяє наявність незалежних інтелектуалів – «критиків, не пов'язаних структурами влади».⁸ Роль такого критика для Польщі та інших країн Центрально-Східної Європи відіграло середовище паризького еміграційного часопису «Культура» на чолі з редактором Єжи Гедройцем. На сторінках журналу, який виходив у світ понад 50 років (1947-2000 рр.), активно обговорювалися проблеми демократичних трансформацій Центрально-Східної Європи.

Встановлення радянського домінування в регіоні після Другої світової війни спричинило появу політичних еміграцій. В умовах тоталітаризму – відсутності свободи слова і репресій – еміграція стала єдиним представником інтересів народів Центрально-Східної Європи. Феномен «Культури», яка з'являється в той період, полягає у надзвичайному ідейному впливові часопису на інтелектуальні й політичні кола країн ЦСЄ. Оля Гнатюк стверджує, що середовище часопису дало «цілу плеяду постатей, без яких сьогодні важко уявити собі польську культуру [...], інтелектуальну історію та політичну думку XX століття»⁹.

Діяльність «Культури» стала предметом досліджень істориків і політологів порівняно недавно, тому на сьогодні немає комплексних досліджень згаданої проблематики. Серед основних авторів слід назвати А. Фрішке¹⁰, Б. Бердиховську¹¹, А. С. Ковальчика¹², М. С. Волянського¹³, К. Помяна¹⁴, Б. Торуньчик¹⁵, Р. Габельського¹⁶, М. Жебровського¹⁷, О. Гнатюк¹⁸, Б. Бакулу¹⁹ та Г. М. Гізу²⁰. На увагу дослідників заслуговують також видані спогади редактора часопису Є. Гєдройця²¹ та його українського співробітника Б. Осадчука²².

У процесі полеміки на сторінках журналу було опрацьовано низку концепцій трансформації Центрально-Східної Європи, які значним чином підготували ґрунт для суспільно-політичних змін в СРСР у другій половині XX століття. Особливо слід наголосити на ролі редактора Є. Гєдройця, який інспірував і вміло скеровував інтелектуальну дискусію.

Політичні концепції часопису передбачали розв'язання трьох фундаментальних проблем: виявлення шляхів подолання тоталітаризму і здобуття незалежності країнами Центрально-Східної Європи, формування нової системи безпеки регіону та досягнення міжнаціонального примирення. Проблема міжнаціонального порозуміння, у свою чергу, передбачала вирішення питання кордонів, національних меншин та подолання етнічних стереотипів.

«Культура» вважала ревізіонізм та еволюціонізм шляхом для суспільно-політичних трансформацій в Центрально-Східній Європі, що передбачало розвиток СРСР в напрямі демократизації соціалізму.

У 1961 році Ю. Мерошевський, один з провідних публіцистів «Культури», висунув ідею перебудови комуністичного табору в

співдружність вільних і незалежних народів («Commonwealth»)²³. У цей час З. Бжезинський разом із В. Е. Гріффітсом запропонували концепцію «розм'якшення комунізму». Вчені виступали за те, щоб політика Сполучених Штатів стосовно Східної Європи поєднувала в собі риси стримування (containment) і визволення (liberation). Нова політика мала сприяти появі розбіжностей у комуністичному блоці, здобуттю східноєвропейськими країнами більшої незалежності від СРСР та створенню поясу нейтральних держав, які, схоже до Фінляндії, користувалися б свободою вибору у внутрішній політиці, не будучи одночасно вороже налаштованими до Росії і не належачи до західних військових союзів²⁴.

На думку Ю. Мерошевського, постійні переговори з радянською Росією були б справді реалістичною політикою, спрямованою на зміну укладу Центрально-Східної Європи, в умовах збереження протистояння двох систем на десятиліття²⁵. Публіцист вважав, що в період зростання націоналізму і розпаду колоніальних імперій західноєвропейського зразка, Росія у Східній Європі розпочала формування своєї імперії сателітів, яка є анахронічною і не має майбутнього. Саме російський експансіонізм становить перешкоду на шляху демократичних змін у Центрально-Східній Європі²⁶.

Празька весна 1968 р. актуалізувала проблему спільності визвольної боротьби і координації визвольних рухів народів Центрально-Східної Європи. Порівнюючи у редакційній статті «За наш і ваш ... сталінізм» суспільно-політичну ситуацію в Чехословаччині й Польщі, «Культура» відстоює тезу про те, що узгоджене й помірковане проведення реформ в обох країнах наблизило б кінець сателітної імперії, оскільки їхню справу підтримали б також Югославія, Румунія, Угорщина і західноєвропейські комуністичні партії. У цих умовах інтервенція проти Польщі й Чехословаччини перетворилась би у війну, на яку Москва не пішла б²⁷.

«Культура» закликала до співпраці в боротьбі проти тоталітаризму і Росію²⁸, однак не ту Росію, яка є «тюрмою народів і жандармом Європи», а яка готова відмовитися від імперіалізму²⁹.

На думку Ю. Мерошевського, трансформація політичного режиму в Центрально-Східній Європі повинна розпочатися самими комуністами за підтримки суспільства під реформістськими гаслами,

оскільки відвертий виступ з програмою повалення комунізму занадто ризикований.

Публіцист виокремив три етапи трансформації.

Перший етап – підготовчий – мав здійснюватися під керівництвом комуністів-реформаторів в умовах суспільних бурлінь і тиску на політику керівництва.

Другий етап – лібералізація владного режиму – мав проходити під урядуванням ліберальних комуністів і полягати в лібералізації економіки і суспільства загалом та об'єднанні демократичних сил.

Третій етап – власне демократизація – мав очолюватися демократами і передбачав створення демократичних інститутів, запровадження демократичних норм, законів, механізмів регулювання суспільного життя, а також адаптацію політичної системи³⁰.

Ю. Мєрошевський звертав увагу на слабкість позиції Росії в Центральній-Східній Європі: *de facto* постійну військову окупацію та відсутність легітимності радянської влади. Публіцист передбачав розпад СРСР під впливом визвольних рухів ЦСЄ уже в ХХ столітті. Доктрина Брежнєва, на його думку, функціонує ефективно лише за умови локалізації вибуху в рамках однієї сателітної держави. «Коли б пожежа охопила кілька сателітних держав і кілька радянських республік – доктрина Брежнєва стала б безглуздою, без застосування». Публіцист порівнював стан міжнародних відносин у Центральній-Східній Європі після радянсько-американського партнерства початку 1970-х років з періодом після Віденського конгресу, який був перемогою консервативної політики, однак прискорив вибух національних і соціальних рухів. «Цим разом буде подібно. Я переконаний, що ще ХХ століття стане свідком Весни Народів не тільки у Варшаві і Празі, але також у Києві і Москві»³¹.

Формування нового геополітичного устрою Центрально-Східної Європи, на думку колективу «Культури», мало полягати у відновленні суверенності країн регіону, їхній демократизації та створенні нової архітектури безпеки. Необхідними передумовами цих змін інтелектуали часопису вважали досягнення міжнаціонального примирення народів регіону, успішне розв'язання проблеми кордонів та національних меншин.

На початку 1950-х років колектив «Культури» розглядав створення федерації Центрально-Східної Європи як один із засобів досягнення цих цілей. Після Другої світової війни еміграція країн ЦСЄ засновувала федералістські клуби, які активно обговорювали концепції інтеграції народів між Адріатичним, Балтійським і Чорним морями (Intermarium) перед лицем російської і німецької загрози та як альтернативу західноєвропейській інтеграції. У руслі цих дискусій на шпальтах «Культури» були запропоновані проекти Ю. Лободовського, В. Бончковського, Г. Ріпки, Ю. Мєрошевського.

Ю. Лободовський пропагував об'єднання народів регіону у Федерацію Центрально-Східної Європи зі створенням польсько-українського кондомініуму на території Східної Галичини³².

В. Бончковський на шпальтах «Культури» пропонував федералістську перебудову регіону на зразок планів Ю. Пілсудського. До складу федерації, на його думку, могли б увійти Польща, Литва, Україна, Білорусія, Чехословаччина, Угорщина, Болгарія, Румунія, Прибалтика та Фінляндія³³.

Ю. Мєрошевський вважав інтеграцію Центрально-Східної Європи однією ланкою у процесі загальноєвропейського об'єднання. Якщо б східноєвропейські держави отримали незалежність, «існувала б прірва між економічними системами і багатством об'єданого Заходу і розпорошеного Сходу Європи»³⁴. «Щоб могли шукати зв'язків із Західною Європою як рівний з рівним, Східна Європа мусить бути об'єднана економічно і політично»³⁵. Публіцист пропонував починати об'єднання з найбільш розвинених держав регіону – Польщі та Чехословаччини – за аналогією до плану Р. Шумана³⁶.

Г. Ріпка висунув ідею створення федерації у складі восьми держав Центрально-Східної Європи: Польщі, Чехословаччини, Австрії, Угорщини, Румунії, Югославії, Болгарії та Албанії³⁷. Однак, розуміючи неможливість реалізації концепції федерації в той час³⁸, «Культура» пропонує «федералізацію» СРСР, не полишаючи ідеї створення незалежних держав на території колишнього соцтабору.

Провідну роль у конструюванні геополітичного устрою Центрально-Східної Європи відіграла концепція УЛБ (ULB), запропонована Ю. Мєрошевським у 1974 р. У своїй статті в «Культури» пу-

бліцист вперше ввів поняття простору УЛБ (Україна-Литва-Білорусь) як визначального для долі всього регіону Центрально-Східної Європи. На його думку, російсько-польське суперництво на просторі УЛБ прирікало Польщу то на імперіалізм, то на становище сателіта. Панування на цій території забезпечувало великодержавний статус обом країнам. Однак Ю. Мєрошевський закликав Росію і Польщу відмовитися від своїх імперіалістичних амбіцій. Публіцист писав, що для утвердження у Східній Європі миру і свободи, необхідно позбутися будь-якого імперіалізму – і російського, і польського. Тільки неімперіалістичні Росія та Польща мають шанси на досягнення домовленостей і впорядкування своїх відносин, надаючи право на самовизначення народам регіону УЛБ³⁹. «Ідея самовизначення і свободи для братніх народів, що відокремлюють нас від Росії, з одночасним щирим зреченням будь-яких імперіалістичних планів, зокрема сподівань на домовленості із Москвою понад головами і коштом цих народів – така програма могла би повернути польській незалежницькій політиці високий моральний мотив»⁴⁰.

Менше з тим, у середовищі польської еміграції були прихильники налагодження добросусідських відносин з СРСР (чи Росією) коштом невтручання у її внутрішні справи та незацікавленості національними проблемами. Одним з чільних представників цієї лінії був професор А. Бромке. Його твердження зводилися до заперечення імперіалістичного характеру СРСР та незацікавленості Польщі в його розпаді. На думку А.Бромке, у Польщі не існує русифікації, а тільки – советизація, і Польща може отримати незалежність подібно до Югославії, Албанії чи Румунії, тоді як вимога незалежності може привести до жорсткої політики Москви стосовно Польщі, зіштовхнувши країну з позиції «автономії» на позицію «союзної республіки» у складі СРСР. Тому польська еміграція повинна шукати шляхи співпраці з варшавським режимом і Росією, оскільки це надасть можливість ширшого впливу на демократичні зміни в Росії і Польщі⁴¹.

Полемізуючи з А. Бромке, Ю. Мєрошевський назвав помилковими і шкідливими пропозиції щодо польського невтручання в питання самовизначення українців і литовців. «Приймаючи добровільно посаду радянського жандарма, автоматично зміцнимо структуру радянської

тюрми народів, погіршуючи ситуацію не тільки України чи Литви, але насамперед Польщі»⁴². Ю. Мєрошевський стверджував, що не може бути ліберального советизму так, як не може бути демократичного імперіалізму. Советизм є тоталітаризмом зсередини та імперіалізмом ззовні. Антикомунізм є ідеологією, спрямованою проти комуністичного укладу в будь-якій країні, а антисовєтизм стосується тільки СРСР, тому антисовєтизм мусить містити і антиімперіалізм. Росіяни не можуть позбутися советизму за умови збереження радянської імперії. «Якщо хтось каже, що прагне до зміни устрою в Радянському Союзі, але прагне одночасно, щоб майбутня демократизована Росія утримала свої теперішні кордони і сфери впливів, насправді пропонує речі, що ідентифікуються з імперіалістичними цілями Советів, але хотів би, щоб ті наміри були досягнуті іншими методами. Антикомунізм цього ґатунку не є антисовєтизмом і стосовно Советів недостатній»⁴³.

Після Гельсінської конференції 1975 року активізувалася співпраця між еміграційними середовищами країн Центрально-Східної Європи. Вважалося, що Гельсінські домовленості закріплювали *status quo* Москви в регіоні і перекреслювали надію народів ЦСЄ на захист Заходом їхніх інтересів. Оскільки сподівання на Америку і Захід були поховані, залишався розрахунок на процеси змін в СРСР та рух опору в метрополії та її колоніях, розрахунок, який багато років визначав лінію дій «Культури».

Налагодження діалогу між дисидентськими рухами вимагало наявності чіткої позиції щодо питання незалежності країн УЛБ. У 1977 році Є. Гєдройць, редактор «Культури», ініціював підписання «Декларації в українській справі», в якій представники польської, російської, чеської і угорської еміграції заявили про пріоритетність відновлення української державності для справи визволення решти країн комуністичного табору. У декларації стверджувалось, що в імперській структурі СРСР існувало два рівні залежності: статус «обмеженої суверенності» у так званих народних демократіях Центрально-Східної Європи та статус повної несuverенності у народів, що входили до складу Радянського Союзу. «Перші з них перебувають у процесі советизації, але все ще не є русифікованими. Інші є советизованими та з кожним роком щораз сильніше русифікованими»⁴⁴. У декларації йшлося, що

долі одних і інших тісно пов'язані, й не буде по-справжньому вільних поляків, чехів і угорців без вільних українців, білорусів, литовців і росіян, «без росіян вільних від імперських амбіцій, які розвиватимуть своє власне національне життя та поважатимуть право інших народів на самовизначення»⁴⁵.

Зустрічним кроком стала українська заява про необхідність гарантувати права польської меншини в УРСР, ухвалена у 1978 в Лондоні. Посилаючись на міжнародні договори і Гельсінські домовленості, з метою утвердження і поглиблення добросусідських відносин між українцями і поляками, вимагалось надання полякам в Україні повних прав у шкільництві і культурному житті.

Дискусія «Культури» і російських дисидентів щодо національного питання в СРСР сприяла визнанню російською стороною ідеї української незалежності. У заяві про національне питання 1978 року російські демократи декларували цілковите і беззастережне визнання права кожного народу на самовизначення, засуджували спроби розпоряджатися долею інших та підтримували рухи за національне відродження та національну незалежність⁴⁶. У 1979 році у Вашингтоні відбулося підписання російсько-української заяви, яка передбачала право українського і російського народів на державну незалежність, співпрацю в боротьбі за демократичні зміни, толерантне ставлення до національних меншин, забезпечення їхньої суспільної, культурної та релігійної автономії в обох країнах⁴⁷.

Наприкінці 1970-х рр. на запитання про найважливіші здобутки «Культури» Є. Гедройць на перше місце поставив видання книг, які «стали одним із чинників кристалізації національного, політичного і культурного опозиційного руху»⁴⁸. На друге місце редактор поставив переконання російських опозиціонерів про право України на самостійне існування та сприйняття польським суспільством необхідності нормалізації відносин зі східними сусідами, навіть ціною відмови від Львова і Вільнюса⁴⁹.

Надзвичайну складність у справі примирення народів Центрально-Східної Європи становила проблема кордонів, особливо німецько-польського, німецько-чеського, польсько-українського, польсько-литовського та угорсько-румунського кордонів.

З 1950-х років «Культура» відстоювала принцип непорушності післявоєнних кордонів. Уперше позицію стосовно відмови Польщі від своїх територіальних претензій висловив о. Ю. Маєвський у листі, опублікованому в «Культурі» в 1952 р. Автор писав: «Поляки люблять домагатися справедливості і знають її ціну, та, коли нам самим доводиться відмірювати справедливість для когось, ми прикладаємо дуже куцу й хтозна чи не геть фальшиву мірку [...]. Так само як ми, поляки, маємо право на Вроцлав, Щецін і Гданськ, так і литовці слушно домагаються Вільна, а українці – Львова [...]. Нехай литовці, чия доля складається ще тяжче, ніж наша, радіють зі свого Вільна, а у Львові хай майорить синьо-жовтий прапор»⁵⁰.

Ю. Мєрошевський, у свою чергу, стверджував, що претензії на Вільно і Львів відсувають перспективи визволення Польщі на неозначений час і послаблюють її позиції в регіоні. «Якби поляки за сприятливих обставин відібрали у литовців Вільно, а в українців Львів, – писав Ю. Мєрошевський, – позиція Польщі vis-à-vis Росії істотно б ослабла [...], бо територія лише до певної міри є складником військової потуги [...]. Рахуються не міста, а народи. Йдеться не про те, щоби здобути Вільно чи Львів, а про те, щоби здобути прихильність українців, литовців, білорусів»⁵¹, тому «сьогодні – як ніколи раніше в нашій історії – ми потребуємо союзників на Сході, і немає ціни, яка була б надто висока, щоби здобути їхнє довір'я і приязнь»⁵². Оскільки згода на одностайний фронт пригноблених народів є головною умовою ліквідації радянського тоталітаризму, полякам слід запевнити українців і литовців у відсутності претензій на Вільнюс та Львів⁵³.

«Культура» стала ініціатором і польсько-німецького діалогу щодо кордонів. Ю. Мєрошевський написав брошуру про майбутнє співжиття німців і поляків на основі нових кордонів у перспективі об'єднаної Європи. Головним завданням Ю. Мєрошевський вважав подолання тенденцій антипольського реваншизму серед мільйонів німців, виселених із Сілезії, Померанії і Східної Пруссії. Згодом до вирішення конфлікту долучилася католицька і євангелістська церкви. Під час II Ватиканського собору до польського і німецького народів було адресоване звернення єпископів, у якому проголошено принцип «Прощаємо і просимо вибачення!».

Складним, однак необхідним завданням народів Центрально-Східної Європи була критична переоцінка історичного минулого, подолання міжнаціональних стереотипів та виховання толерантного ставлення до національних меншин. На думку редактора «Культури» Є. Гедройця, політика у справі національних меншин повинна полягати у створенні можливостей для збереження й розвитку їхньої національно-культурної ідентичності. Необхідними кроками Є. Гедройць вважав заснування у Польщі фонду для потреб національних меншин, дозвіл на радіо- і телепередачі мовами національних меншин, релігійні передачі греко-католицької і православної церков⁵⁴, суворе карання будь-яких виявів шовінізму щодо національних меншин.⁵⁵

Політичні концепції «Культури» мали значний вплив на формування ідеології опозиційних рухів. Польське незалежницьке порозуміння у своїй програмі висловлювалося за лібералізацію кордонів та забезпечення польській меншині рівних із національною більшістю прав. У першому номері підпільного часопису «Голос» 1977 р. було вміщено статтю Я. Куроня, А. Мацєревича і А. Міхніка «Польська справа – російська справа». Польська демократична опозиція вбачала своє завдання у боротьбі з ксенофобією і шовінізмом у власному народі та підтриманні прагнень українців, литовців і білорусів до незалежності.

Резолюція I з'їзду «Солідарності» щодо національного питання у Польщі висловилася за гарантування прав на вільний розвиток всіх національних груп, які населяють територію Польської народної республіки (ПНР).

Книга Б. Скарадзінського «Білоруси, литовці, українці – вороги чи брати» сприяла зміні ставлення польського суспільства до східних сусідів. Вона мала 7 перевидань і була перекладена українською мовою.

Діяльність «Культури» сприяла зростанню інтересу до української тематики серед польської громадськості. Опозиційні видання «Запис», «Критика», «Обуз», «Нова коаліція», «Споткання» порушували низку складних питань українсько-польських взаємин ХХ ст.⁵⁶.

Після перемоги на виборах 1989 р. польська опозиція отримала реальні важелі впливу на політику у справі національних меншин. Секретар Комісії у справах національних меншин Громадянського

Комітету Г. Костжев, характеризуючи принципи національної політики, зазначив, що вони передбачають повну повагу прав національних меншин по обидва боки кордонів, політичні і освітні права, культурну автономію, доступ до засобів масової інформації.

На зустрічі українських і польських парламентарів у Яблонній, 4-5 травня 1990 р., багато уваги приділялося питанням толерантної внутрішньої політики, яка передбачала б повагу культурних, економічних і політичних прав національних меншин.

Закордонне представництво Української головної визвольної ради (ЗП УГВР) у своїй заяві висловлювало надію на вплив польських опозиційних груп на становище української меншини в ПНР. Надання українцям у Польщі національних прав розглядалося як передумова тривалої співпраці між обома народами⁵⁷.

У 1990 році Сенат Польщі прийняв спеціальну ухвалу у справі акції «Вісла» 1947 р., яка засуджувала дії польських комуністичних властей в Україні і висловлювала прагнення виправити, наскільки буде можливо, заподіяні українцям кривди. Українська меншина отримала від уряду дотацію на розвиток своєї діяльності в розмірі 5 млрд. злотих⁵⁸. Це було стимулом для активізації суспільно-культурної діяльності українців.

З'явилися численні українські товариства, організації, освітні заклади: Союз українців у Польщі, Українське християнське братство св. Володимира, Союз української незалежної молоді, Лемківський комітет, Українське товариство Народний дім (Перемишль), Фундація св. Володимира (Краків) та ін.

Польська меншина в Україні заснувала низку своїх товариств і об'єднань: Польське культурно-освітнє товариство (Київ), Товариство польської культури (Львів), Суспільно-культурне товариство поляків (Дрогобич), Товариство відродження польської культури ім. Ю. Словацького (Кременець), Об'єднання поляків на Поділлі (Бар), Культурне товариство ім. Міцкевича (Чернівці), Культурне товариство ім. Ф. Карпінського (Івано-Франківськ) та ін.

Символічним актом польсько-українського порозуміння стала міждержавна декларація про примирення.

Незважаючи на важкий баласт міжнаціональних конфліктів, упереджень і стереотипів, зусиллями політичної опозиції та еміграції вдалося

створити нове бачення у відносинах народів Центрально-Східної Європи, в основі якого – міжнаціональне порозуміння і співпраця, принцип непорушності кордонів, толерантність до національних меншин.

Сценарій трансформації політичного режиму СРСР підтвердив реальність концепції еволюційного переходу до демократії і подолання радянського поневолення. Ініційований «Культурою» і підтриманий еміграційними колами та опозиційними силами діалог про примирення допоміг уникнути міжнаціональних конфліктів за югославським зразком у період розпаду СРСР, унеможливив зовнішнє втручання у міжнародні відносини в Центрально-Східній Європі, посприяв демократичним трансформаціям у регіоні.

ПРИМІТКИ:

¹ Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели // модели Политология: хрестоматия / Сост. проф. М.А. Василик, доц. М.С. Вершинин. – М.: Гардарики, 2000. – С. 656–672.

² Пшеворский Л. Переходы к демократии // Политология: хрестоматия / Сост. проф. М. А. Василик, доц. М. С. Вершинин. – М.: Гардарики, 2000. – С. 672–692.

³ Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе // Антология мировой политической мысли. В 5 т. Зарубежная политическая мысль XX в. / Нац. обществ.-науч. фонд Акад. полит. науки; Руководитель проекта Г. Ю. Семигин и др; Рец.-науч. совет: пред. совета Г. Ю. Семигин. – М.: Мысль, 1997. – Т. 2. – С. 791–796.

⁴ Huntington S. P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – London: The Free Press, 2002.

Хантингтон С. Будущее демократического процесса: от экспансии к консолидации // Политология: хрестоматия / Сост. проф. М.А. Василик, доц. М.С. Вершинин. – М.: Гардарики, 2000. – С. 692–704.

⁵ Бжезинський З. Великі перетворення // Політична думка. – 1994. – С. 5–15.

Brzezinski Z. The Grand Chessboard. American Primacy and its Geostrategic Imperatives. – New York: Basic Books, 1997.

⁶ Зеленко Г. «Навздогінна модернізація»: досвід Польщі та України. – К.: Критика, 2003.

⁷ Там само – С. 199.

⁸ Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе. – С. 796.

⁹ Гнатюк О. Польсько-український діалог: часопис *Kultura* та його спадщина (до сторіччя Єжи Ґедройця). – Львів: Центр гуманітарних досліджень; Київ: Смолоскип, 2007. – С. 35.

¹⁰ Friszke A. *Życie polityczne emigracji* / Biblioteka «Więzi». – Warszawa, 1999. – Т. 113.

¹¹ Berdychowska B. *Giedroyc i Ukraińcy* // Jerzy Giedroyc. *Emigracja ukraińska. Listy 1950–1982*. – Warszawa: Czytelnik, Instytut Littéraire, 2004. – С. 5–54.

Бердиховська Б. Україна в житті Єжи Ґедройця і на сторінках паризької «Культури» // Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури»: Пер. з пол. – К.: Критика, 2005. – С. 9–33.

¹² Kowalczyk A. *S. Od Bukarestu do Laffitów. Jerzego Giedroycia rzeczpospolita epistoliarna*. – Sejny: Pogranicze, 2006.

Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadcukiem / Rozmowy przeprowadzili B. Kerski i A. S. Kowalczyk. – Wrocław: Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2008.

¹³ Wolański M. *S. Europa Środkowo-Wschodnia w myśli politycznej emigracji polskiej 1945–1975*. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996.

¹⁴ Pomian K. *W kręgu Giedroycia*. – Warszawa: Czytelnik, 2000.

Pomian K. *Z «Kulturą» w IV RP. Przestanie Giedroycia i Mierozewskiego – nieodrobiona lekcja demokracji* // Tygodnik Powszechny. Redaktor (Dodatek poświęcony Jerzemu Giedroycowi (1906–2000)). – 1 października, 2006. – С. 14.

¹⁵ Toruńczyk B. *Rozmowy w Maisons-Laffitte, 1981*. – Warszawa: Fundacja Zeszytów Literackich, 2006.

¹⁶ Habielski R. *Dokąd nam iść wypada? Jerzy Giedroyc. Od «Buntu Młodych» do «Kultury»*. – Warszawa: Biblioteka «WIĘZI», 2006.

Habielski R. *Najniższy szczebel. «Kultura» i emigracja londyńska* // Tygodnik Powszechny. Redaktor (Dodatek poświęcony Jerzemu Giedroycowi (1906–2000)). – 1 października, 2006. – С. 17.

¹⁷ Żebrowski M. *Dzieje sporu. «Kultura» w emigracyjnej debacie publicznej lat 1947–1956*. – Warszawa: Towarzystwo opieki nad Archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu, 2007.

¹⁸ Hnatiuk O. *Pośrednik* // Giedroyc i «Kultura» na Ukrainie // Tygodnik Powszechny. Redaktor (Dodatek poświęcony Jerzemu Giedroycowi (1906–2000)). – 1 października 2006. – С. 22.

Гнатюк О. Польсько-український діалог: часопис *Kultura* та його спадщина (до сторіччя Єжи Ґедройця).

¹⁹ Бакула Б. *Польща і Україна в діяльності «Kultury»* // Сучасність. – С. 97–103.

Бакула Б. Юліуш Мерошевський: польська «остполітік» // Сучасність. – 1999. – № 9. – С. 114–118.

²⁰ Ostatnie lato w Maisons-Laffitte. Jerzy Giedroyc. Zofia Hertz. Henryk Giedroyc / Rozmawiała i opracowała H.M. Giza. – Wrocław: Kolegium Europy Wschodniej, 2007.

²¹ Giedroyc J. Autobiografia na cztery ręce / Opracował K. Pomian. – Warszawa: Czytelnik, 1999.

²² Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadcukiem.

²³ Mieroszewski J. Rosyjski «Commonwealth» // Kultura. – № 6 (164). – 1961. – S. 69.

²⁴ Brzeziński Z., Griffith W. E. O nową politykę wobec Europy Wschodniej // Kultura. – 1961. – № 7-8 (165-166). – S. 6–13.

²⁵ Mieroszewski J. Dwie Algierie // Kultura. – № 1-2 (147/148). – I–II. 1960. – S. 15.

²⁶ Мерошевский Ю. К вопросу в польско-русских отношениях // Kultura. Numer rosyjski. Номер посвященный польско-русским отношениям (Paryż). – V. 1960. – С. 5–13.

²⁷ Za nasz i wasz... stalinizm // Kultura. – № 8-9 (250-251). – VIII-IX 1968. – S. 71–77.

²⁸ Мы нужны друг другу // Kultura. – 1971. – № 2: Номер посвященный польско-русским отношениям. – С. 25–35.

²⁹ Мерошевский Ю. Может случиться и так... // Kultura. – 1971. – № 2: Номер посвященный польско-русским отношениям. – С. 149–164.

Мерошевський Ю. Може статись і так // Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури» – С. 167–177.

³⁰ Nowakowski W. Jakie cele wyznaczają imperialistyczne ośrodki dywersji ideologicznej ukazującemu się w języku polskim w Paryżu miesięcznikowi «Kultura»? // Zagadnienia i materiały. – 11 II 1970. – S. 23–27.

³¹ Мерошевський Ю. Американська східня політика і висновки // Сучасність. – 1972. – № 11. – С. 108–109.

³² Łobodowski J. Przeciw upiorom przeszłości // Kultura. – 1952. – № 2–3. – S. 53.

Лободовський Ю. Проти почвар минулого // Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури». – С. 106–107.

³³ Bączkowski W. Sprawa ukraińska // Kultura. – 1952. – № 7–8. – S. 71.

Бончковський. В. Українська справа // Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури»: Пер. з пол.. – К.: Критика, 2005. – С. 130.

³⁴ Там само. – С. 130.

³⁵ Londyńczyk. Europeizacja // Wiadomości Polskie. – Sydney, 1970. – № 2. – 18 stycznia. – S. 1.

³⁶ Mieroszewski J. Finał klasycznej Europy. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1997. – S. 26.

³⁷ Ripka H. O federację polsko-czeską // “Kultura”. – 1952. – № 12 (62). – S. 10 – 11, 13.

³⁸ Редактор «Культури» Є. Гедройц вважав, що перепорою для створення Центральноєвропейської федерації була підозра щодо поляків у імперіалізмі стосовно інших народів.

Jerzy Giedroyc – Juliusz Mieroszewski. Listy 1949-1956. – Warszawa: Czytelnik, Instytut Littéraire, 2004. – Cz.1. – S. 199–200.

³⁹ Mieroszewski J. Rosyjski «kompleks polski» i obszar ULB // Wizja Polski na łamach “Kultury” 1947-1976, Cz.2.– Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1999 – S. 277–288.

⁴⁰ Мерошевський Ю. Російський «польський комплекс» та простір УЛБ // Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури». – С. 209.

Мерошевський Ю. Російський «комплекс Польщі» і територія УЛБ // Ї (Львів). – № 39. – 2005. Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n39texts/mieroszewski.htm>.

⁴¹ Witkowski J. Uгода profesora // Gwiazda Polarna (Stevens Point, Wisc.). – 16 I 1976.

⁴² Stosunek do Ukraińców i Litwinów // Związkowiec (Toronto). – № 67. – 22 VIII 1975

⁴³ Там само.

⁴⁴ Deklaracja w sprawie ukraińskiej // Kultura. – 1977. – №5 – S. 50-52.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Російська заява в національному питанні // Українське Слово. – №1934. – 17 XII 1978.

⁴⁷ Oświadczenie rosyjsko-ukraińskie // Kultura. – № 11 (398). – XI 1980. – S. 59–61.

Poparcie dla «Oświadczenia» rosyjsko-ukraińskiego // Kultura. – № 4 (403). – IV 1981. – S. 97.

⁴⁸ Wywiad «Biuletynu Informacyjnego» KSS «KOR» z Jerzym Giedroyciem // Dziennik Polski. – 25 stycznia, 1979.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Маєвський Ю. З. Лист до редакції [“Культури”] // Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури». – С. 158.

⁵¹ Мерошевський Ю. Може статись і так // Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури» – С. 175.

⁵² Мерошевський Ю. Американська східня політика і висновки // Сучасність. – 1972. – №11. – С. 110.

⁵³ Мерошевський Ю. Польська «Ostpolitik» // Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури». – С. 191.

⁵⁴ Okraju i emigracji (z Jerzym Giedroyciem redaktorem «Kultury» rozmawiała Ewa Sułkowska-Bierezin). – Tygodnik Polski. – 30 czerwca, 1990. – S. 4.

⁵⁵ Giedroyc J. W poszukiwaniu dróg wyjścia. – Głos Polski. – 12 stycznia, 1991. – S. 7.

⁵⁶ Бердиховська Б. Україна в житті ЄжиҐедройця та на шпальтах «Культури» // Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури» – С. 31.

⁵⁷ Закордонне представництво Української Головної Визвольної Ради. До питання українсько-польських взаємин (заява) // Сучасність. – 1986. – № 4. – С. 108–110.

⁵⁸ Senat o akcji «Wisla». Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 sierpnia 1990 r. // Gazeta Wyborcza. – 7.08.1990.